

Олимпиада кыттыылааба

(араспаанньаг, аатыг, аҕаг ата)

Улууһуг, нэһилиэнньэҥ _____

Оскуолаг _____

(РАИ үөрэнээччитэ буоллаххына, эбии урукку оскуолаҕын уонна учууталыҥ аатын толору суруй*)

**Саха тылыгар өрөспүүбүлүкэтээби
олимпиада соруудахтарын толорорго ыйыы-кэрдии
2023-2024 үөрэх дьыла**

Күндү доҕорбут!

Эйигин өрөспүүбүлүкэтээби олимпиада түмүктүүр түһүмэбэр кыттан эрэгинэн эбэрдэлиибит!

Үлэни толорууга 4 чаас бэриллэр. Бириэмэбин сөпкө аттарар туһуттан бастаан соруудах арааһын болҕойон аах.

А соруудах (60 баал). Соруудах илиискэ бэйэтигэр толоруллар. Хас биирдии соруудах биирдии-иккилии хоруйу эрэйэр (кылгастык, 1-2 тылынан).

В соруудах (30 баал). Ырытыы арааһын туспа илиискэ үгэс буолбут онкулунан толор.

С соруудах (10 баал). Бэриллибит тиэмэбэ эссетэ суруй. Саныыр санаабын сааһылаан, тыл этигэн ньымаларын туһанан, тупсабайдык-хомоҕойдук суруйарга кыһан. Тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

Үлэ үгүс марайа суох ыраас буоларыгар кыһан, буочаргын болҕой.

Ситиһиһини баҕарабыт!

**А чаас
Дорҕоон үөрэбэ**

1. Бүтэй дорҕоон өрө, төттөрү, хардарыта дьүөрэлэһиитин сөп түбэһиннэр.

тыллар	өрө	төттөрү	хардарыта
күннээби			
онустар			
бараллар			
күлсэллэр			
куопсуг			
быһаарыммыт			

2. Таба суруллубут тылы бул.

отчут – оччут	«Азия Оҕолоро» оонньуу – «Азия оҕолоро» оонньуу
маҕан – манан	Аҕа дойду Улуу сэриитэ – Аҕа дойду улуу сэриитэ
уу-чуумпугук – уу чуумпугук	микрофонна – микрофонна
Кыһыл болуоссат – Кыһыл Болуоссат	сахаччы – сахарчы

3. Саха норуотун чулуу уола С.А. Новгородов, академик Л.В. Щерба үөрэбин ылынан, «Бастаанны сурук-бичик» (1922) диэн букубаарын айбыта, суругар «хайдах сангарарын курдук суруй» диэн тускулу тутуспута. Кини «А:ҥар kinige» (1923) хрестоматиятыгар А. Софронов «Саргылардаах сахабыт» хоһоонун бэчээттир. Хоһоон строфаларыгар бээтинэ түһэн хаалбыт. Ханнык буукубалар көстүбэт буолбуттарын ый.

<p>sarqularda:q saqabnit sala:hann:a:q sanalagun sanalw:ra tajuqunan sanaran salajan ihiesin</p>	<p>uruk:ulu:r uzordarbuit urujd:bua:olqtorun umnuba:a hmlsaa:uit uhataj kegeten ihiesin <i>alamrazu:s syp:urionap</i></p>
Хоруйа:	

Лиэксикэ

4. Ханнык тыллар этиллибиттэрий?

а. Бырдабы үүрэри тугу эмэ (холобур, киини) уматан хойуутук буруолатыы	
б. Чараас гына тырыллыбыт мас тырыынката (урут уматан чүмэчи оннугар сырдатынарга, оттон билигин уоту күөдүтэргэ эбэтэр атынна тутталлар)	
в. Саха уус-уран айымньытын лабыгыраччы түргэнник эбэтэр ырыа анаардаах толоруллар көрүнэ	
г. Өрөбөлүүссүйэ иннинэ Саха сиригэр улуус быыбардаммыт баһылыга	

5. VI-VIII үйэлэргэ олоро сылдыбыт түүр норуоттара суруйан хаалларбыт суруктарын тылын былыргы түүр тыла диэн ааттыбыт. Бу соруудахха былыргы түүр тылыттан бэриллибит тылларга сахалыы тылбааһын талан туруоран биэр.

semiz	аҕыс
bulut	эмис
sekiz	мурун
sen	суол
siz	ханна
xanda	эһиги
burun	бүрүн
but	эн
bürü (туохт.)	буут
jol	былыт

6. Өс хоһооннорун ситэр.

- Күн аайы эбиллибэт билии _____.
- Сатабыллаах _____ саҕалаах.
- Отонноотоххо оннооҕор _____ туолар, үлэлээтэххэ үлэ бүтэр
- Сыыла сылдыан _____ быатын быһар.
- Сордон өллөбүнэ тииһэ хаалар, киһи өллөбүнэ _____ хаалар.
- Үчүгэй майгын – көтөр _____.

7. Хоһоонно бэлиэтэммит омоформалары састаабынан ырыт.

Таптыыбын күөх быйаҥ сааһынан

*Ньургунун сибэкки **тылларын**, (А)*

Бу тойук маннык саас-сааһынан

*Суккуллар дьыэрэнгкэй **тылларын**. (Б) (Иван Арбита «Долгуннар»)*

(А) тылларын

(Б) тылларын

Морполуогуйа

8. Ханнык сыһыарыы бэлиэтэммитин ый.

оонньообуккар < оонньоо + бут + (у)н + ар

А) билигин ааспыт кэм сыһыарыыта

Б) ааспыт кэмнээх аат туохтуур

В) туохтуур үөскүүр сыһыарыыта

9. Күннэтэ тахсар “Сулустар сүбэлиллэр” интернеккэ рубрика алҕаһын көннөр. Этиитин тутулун уларыппакка, таба суруллуутун, сурук бэлиэтин болҕой.

Хой ♃

Төһө да өр кэм аастын өйүн-санаан, сүрэбин барыта кини эрэ

Обус ♋

Өркөн өй, мындыр тыл хаһан баҕар чиэскэ-бочуокка сылдыар

Игирэлэр ♌

Айылбаҕа тахсан сэргэхсийэр, сынньанар ордук туһалаах буолуо

Рак ♋

Чугас дьонгун кытары биир тылы булан өйдөһөрүт эн бүгүнгү үрдүк ситиһиин буолуо

Хахай ♎

Кистэлэнг санаабын чугас доборгор уун-утары олорон кэпсиир эниги сыһыангытын тупсарыа

Кыыс ♎

Дьонго күүс-көмө буоларын, сүбэ-ама биэрэрин кэрэхсэбиллээх буолуо

Ыйааһын ♏

Ордобургаһы, күнүүлэһии, сидьин быһыыланыны көрө-көрө санаан түһэр, кыабын баарынан чугас дьонгун ити дьайылартан харыстаа

Скорпион ♏

Барыта олус үчүгэйдик, санаабытын хоту табыллан иһэр, онтон ордук туох наада буолуой

Охчут ♏

Уһун, ыраах айанга турунары былаанныырга ордук табыгастаах кэм

Чубуку ♏

Дьон эйиэхэ хайдах сыһыаннаһарын курдук сыһыаннаһаххын суобаһын эйигин тутар

Күрүлгэн ♏

Өссө биир чабылхай күн ааһыа, санаабын сааһылан, саҥа үүнэр күнгэ бэлэмнэн

Балыктар ♏

Аймах билэ дьонгун кытары алтыһар түгэн тосхойуо, аҕам саастаах аймахтаргыттан сүбэ, алгыс тыл ылар мэхэйдие суоҕа

10. С.Р. Кулачиков-Эллэй «Төрөөбүт дойдубар» хоһоонуттан бэлиэтэммит тыллар ханнык саҥа чааһа буолалларын суруй.

*Мин төрөөбүт дойдубар сырыттым,
Кини сырдык халлаанын анныгар,
Сымнаҕас, сылаас сүөгэйин истим,
Үрдүк хатыннаах чарангар хаамтым.
Онно күн бэйэтин чабылларын
Уоттарын харыстаабакка ыһар,
Будьуруспут тииттэр уорҕаларын
Саһыл кутуругунуу уматар.*

мин	
төрөөбүт	
сырдык	
истим	
онно	
бэйэтин	
будьуруспут	
кутуругунуу	

11. Үөскээбит олохтоох тыллары бул.

- А. сананар
Б. кураанах

- В. минньигэһиттэн
Г. күллэртиир

Синтаксис, сурук бэлиэтэ

12. Бэлиэтэммит тыл хайа этии чилиэнэ буоларын ый.

Оҕо сылайан таҥастыын утуйан хаалбыт.

- А. толоруу
Б. сиһилии

13. Тыл ситимин ый:

Үөһэ иирэлэр төбөлөрө түрдэс гыннылар, халпыт лабаалар тыастара кумаланнылар (АА)

- А. салайбы
Б. сыстыы

- В. сөпсөһүү
Г. тардыы

14. Этии тэнийбитин-тэнийбэтэбин быһаар.

- А) *Кустар иккиэн охтубуттар.*
Б) *Далга ынахтар тураллар.*

Хоруйа:

- А) _____ Б) _____

15. Сурук бэлиэтин туруор.

Бүлүү тутааччылар кураанах сир тыйыс айылҕатын бары ыарын (1) чысхааннаах кыһыны (2) сыралҕан сайыны (3) барытын хорсуннук тулуйдулар. (Леонид Попов).

Хоруйа:

- 1 – _____ 2 – _____ 3 – _____

Тыл култуурата

16. Тылы сыһа туттууну көннөр. (5 баал)

<i>Бэйэм мнениебын этэбин.</i>	
<i>Мин кинини агитациялаан көрбүтүм.</i>	
<i>Кинилэр биир сыл разницалаахтар.</i>	

Мин кинини өрүү
поддержкалыбын.

Гааз киллэртэриэм диэн
обещайдаабыт.

В чаас

В1. Лиэксикэлини ырытыыта онор (5 баал): *мэндиэмэн*

В2. Саҥа чааһынан ырытыы:

А. Саҥа чааһынан ырытыы (5 баал): ...*дыбарыас сонуннарын билиэхпит* (Шекспир “Илиир Хоруол” (С. Тарасов тылбааһа))

Б. Бэлиэтэммит тыллары састаабынан ырыт:

Толоруу холобура: ойуулатан < ойуу + лаа + т + ан

ойуу – тыл олоҕо, аат тыл

-лаа – туохтуур үөскүүр сыһ.

-т – дыһайар туһайыы сыһ.

-ан – урут сыһыат туохтуур сыһ.

1. *Онно-манна нээм от түүлээх төбөтө туртанныыр* <...> (Константин Сосин)
2. *Эһигини этэнгэ сылдьаргытын көрөн үөрээри эрэ буолбакка, кыһалҕа кыһайан, суһаллык ыһыртардыбыт.* (Шекспир “Гамлет” (С. Тарасов тылбааһа)).
3. *Оттон биһиги эһиэхэ / Киччим кистэлэннэрбитин кэрэйбэккэ кэпсиэхпит.* (Шекспир “Илиир Хоруол” (С. Тарасов тылбааһа)).
4. *Обонньор сүөһүлэрин хас биирдишлэрин имэрийтэлиирэ...* (Леонид Попов)
5. *...куомуннаһы арыллыбытыттан кини үөрүөхтүн.* (Шекспир “Илиир Хоруол” (С. Тарасов тылбааһа))

В3. Сиинтэксисти ырыт (этии тийбин ый, сурук бэлиэтин быһаар, этии чилиэнинэн ырыт, тыллар үрдүлэригэр сана чаастарын суруй, ситиминэн ырыт) **(10 баал):**

Дьэрэмийһэн, хааман-сиимэн дьэрбэлдьийэн олоппос уурталаата, чааскы аҕалтаата уонна муннукка турар сундуук күлүүһүн аһан халыгыратта. (Болот Боотур “Сааскы дьыбардар”)

С чаас

Тиэкис публицистика истиилинэн суруллубутун дакаастаан суруй (10 баал)

Манчаары Баһылай туһунан тус санаабын сааһылаан, тупсаҕай-хомоҕой тылынан суруйарга кыһан. Ырытыыга тиэкиһи оноруу ирдэбилин (этиилэр саха тылын нуорматыгар сөп түбэһиилэрэ, сахалыы тыл үөрүйэбин тутуһуу, ырытыы тылын-өһүн хомоҕойо, таба суруйуу, сурук бэлиэтэ) тутуһуу учуоттанар.

МАНЧААРЫ АЛБАН ААТЫНАН КЫНАТТАНАН...

(Манчаары Баһылай төрөөбүтэ 215 сылын көрсө)

<...> Бүгүҥнү күннэ биһиэхэ, саха норуотугар, “Манчаары Баһылай национальной герой дуу эбэтэр ороспуой дуу?” диэн күөрэйэн кэлэ турар мөккүөрү быһааран, тохтоторго уолдьаста диэн үгүс дьон суруйаллар. Холобур, Василий Талонов (“Туймаада”, 31.01.2019), Борокуоппай Баһылайап (“Туймаада”, 07.03.2019), Георгий Артемьев (“Туймаада”, 27.12.2018), Егор Шишигин (“Туймаада”, 25.07.2019), Николай Ребров (“Кыым”, 17.06.2017, “Туймаада”, 28.11.2019), Иван Пономарёв (“Туймаада”, 12.12.2019) уо.д.а. <...>

Манчаары Баһылай ыраабы өтө көрбүтүн, биһиэхэ дьоллоох олоҕу түстээн хаалларбыт кэс тылларыттан өйдүөхтээхпит: “Дьоллоох олох кэлиэ, кэнэҕэски кэнчээри ыччат кэриэс кэпсээн оностуо, бар дьонум бука бары хоһоон-ырыа оностуо. Кутурҕаннаах ыар олохпун кулуттар номох гыныахтара, сылдыбыт суолум тыргыллыа, сыралаах эрэйим сырдыкка төлкөлүө”. Онон дьон-сэргэ “үйэлэр кирбиилэригэр Манчаары Баһылай курдук сана кэм үтүө ыччата үөскээн, саха саргытын салайыа, үс дойду өйүн түмэн өрөгөйүн үрдэтиэ” диэн кичим баҕа санаата уҕараабат.

Манчаарыны үөрэтии норуоту, эдэр ыччаты патриоттуу тыынна (дойдумсах буолууга, дойдуга тапталга) иитиигэ сүнкэн суолталааҕа саарбахтаммат. Холобур, эдэр ыччаттан: “Ким Манчаары курдук саха чулуута буолуон баҕарарый?” – диэн ыйыттааха, ама, ким бэйэтин үйэтин ыраабынан куоһарар сайдыылаах өйдөөх-санаалаах, күүстээх-уохтаах, төгүрүччү талааннаах буолуон баҕарбат буолуоҕай? Манчаары – бэйэтэ ыра санаа оностубут көнүл дьоллоох олоҕор олорботор даҕаны, ол туһугар хорсуннук туруулаһан охсуспут, сана үйэ эркээйитин охсубут сүдү өбүгэбит.

Кини төрөөбүт дойдутугар, дьонугар-сэргэтигэр, доҕотторугар таптала ураты күүстээх эбит. Кини Арасыйыа киэн киэлититтэн, түүнүктээх түрмэтиттэн, хандалылаах холуонньатыттан биэс төгүллээн күрээн ахтылҕаннаах төрөөбүт Арыылаах алааһыгар төннөн кэлбитэ. Төрөөбүт түөлбэтигэр үүнэн турар аарыма бэс маһыгар сүгүрүйэн, алааһын күөх кырсыгар умса түһэн сытын-сымарын ылан, тойук туойан ахтылҕанын таһаарара.

Санаан көрдөххө, билинни кэмнэ дойду диэни аахайбатах, силистэрин-мутуктарын сүтэрбит дьон элбээбит кэмигэр, ама, итинтэн ордук Ийэ сири хайдах таптыахха сөбүй? <...>

Н.Д. Неустроев, педагогика билимин дуоктара, ХИФУ профессора,
Арасыйыа уонна СӨ билимин үтүөлээх деһэтэлэ,
педагогической уонна социальной билиминэр академияларын академига,
СӨ бочуоттаах ытык кырдыаҕаһа, Мэнэ Хангалас улууһун бочуоттаах гражданина

«Күрүлгэн» уус-уран альманах, 2020. – №1. – С. 100-105.

